Gujarat Mitra, 21-1-1986

Gujarat Mitra Jan. 21, 1986

ક્ષણ અને સંસ્કારની સમસ્યાઓ

કુંજવિહારી મહેતા

*બેન્ક વ્યવસ્થાનો ચાલતો નાભિશ્વાસ
*ઉધ્ધત વર્તન અને ગ્રાહકોનું અપમાન
*છબરડાઓની રેલમછેલ
*ડેરી-એઇડ એટલે ગામડાની શોષણખોરી
*સંકર ગાય ભારતને માટે અયોગ્ય
*સૂરતના એક સપૂતની વાત

બેન્ક વ્યવસ્થાનો નાભિશ્વાસ :

આપણે ત્યાં બેન્કવ્યવસ્થાનો- નાભિશ્વાસ ચાલે છે. આ વિધાનનો અર્થ એ નથી કે બેન્કોનો નાભિશ્વાસ ચાલે છે. પરંતુ બેન્કોના કારભારમાં જો કંઈ વ્યવસ્થા હોય કાર્યક્ષમતા રહીસહી પણ [illegible]ન તો તેનો નાભિશ્વાસ ચાલે છે અને થોડા જ સમયમાં એ મરી પરવારશે. બેન્કોમાંજયારે કર્મચારીઓની ભરતી અંગેની કાર્યવાહી ચાલતી હોય છે ત્યારે તેમાં નોકરીવાંચ્છુઓને એક પ્રશ્ન અનિવાર્ય રીતે પૂછવામાં આવે છે કે બેન્કોના રાષ્ટ્રીયકરણના ફાયદાઓ શું ? ઉમેદવારો આ પ્રશ્ન પુછાશે એ જાણતા હોય છે એટલે પોપટની માફક ખરાખોટા બધા ફાયદાઓ બોલી જાય છે. પછી નોકરી મળે એટલે ગોખેલ ફાયદાઓ ભૂલી તમામ ગેરફાયદાના એ ભાગીદાર બને છે. બેન્કોમાં ગ્રાહક તરીકે જનારા અદના ગ્રાહકને આ અંગે કોઈ અભિપ્રાય આપવાની તક મળે તો એ અભિપ્રાય તદ્દન જુદો જ હોય છે.

બેન્કોના કારભારમાં ગોટાળા, લૂંટ, ખોટાં ધીરાણો, છેતરપિંડી અંગેના કિસ્સાઓ વર્તમાનપત્રોમાં પ્રગટ થતાં રહ્યાં છે. આ બધાંને કારણે બેન્કોના કારોબારમાંથી પ્રજાનો વિશ્વાસ ઊઠી ગયો છે. એવો પણ એક જમાનો હતો જયારે બેંકમાંથી સરસ અક્ષરે લખાયલી મળેલી પાસબુક કદી પણ ચિંતા કર્યા વિના માણસ વિશ્વાસથી મૂકી [illegible] હતો. એના સરવાળા ચકાસવાની જરૂર નહોતી. એમાં ખતવાયેલી રકમના ખરાપણાને ચકાસવાની જરૂર નહોતી. આજે તદ્દન અવાચ્ય અક્ષરોથી ખંડિત પાસબુકોમાં આવો વિશ્વાસ તો રાખી શકાય એમ નથી પણ જે ચકાસણી કરતો નથી એ છેતરાય છે. છેલ્લાં વર્ષોમાં બેન્કોની પ્રગતિની પ્રજાને માટે આ મોટી ફલશ્રુતિ છે.

બેન્કોના વહીવટમાં આજે ત્રિકોણીઓ સંઘર્ષ ચાલે છે. એક બાજુ એના અધિકારીઓ (ઓફિસરો) અને સંચાલકો, બીજા કર્મચારીઓ અને સંચાલકો, અધિકારીઓ અને ઇતર કર્મચારીઓ. ગ્રાહકો અને બેન્કોના સંઘર્ષનો ચોથો કોણ ઉમેરી શકાય. પરંતુ જુદી રીતે ઇજારાશાહીના લાભો ભોગવતી આ વ્યવસ્થા જેના ઉપર નિર્ભર છે એ ગ્રાહક તો હંમેશાં અસહાયતાને છેડે જ ઊભો હોય છે.

આ કારભાર કેવોક છે એ આમ તો વર્ણવવાની જરૂર નથી. પણ થોડાંક ઉદાહરણો જોવાં જેવાં છે. દસ-બાર વર્ષ ઉપર શરૂ થયેલી બરોડા બેંકની અઠવા લાઇન્સની શાખા લઈએ. જયારે એ શરૂ થઈ ત્યારે એના નાના મોટા અધિકારીઓ ઘેર ઘેર ફરી, એ વિસ્તારમાં આવેલી શિક્ષણસંસ્થાઓના કાર્યકર્તાઓને મળી વધુ સારી સેવા આપવાની વિનંતી કરતા હતા. સ્થળને કારણે લગભગ ઇજારાશાહી ભોગવવાની પરિસ્થિતિમાં આવેલી એ શાખામાં આજે કાઉન્ટર ઉપર બેઠેલા મહાશય ગ્રાહકને સંભળાવી દે છે "તમને કોણે અહીં આવવા કહેલું?" ઉતાવળ હોય તો બીજે જાવ." જમા કરવા આવેલા ચેકો ખોઈ નાંખવા, લોકોએ વટાવવા આપેલાં ડીવીડન્ડો ચાર જ દિવસમાં જમા થવા તેને બદલે મહિનાઓ સુધી રાખી મૂકવા, ખોટી ખતવણી કરવી, ખાતામાં પૈસા હોય તો પણ પૈસા નથી એમ કહેવું, ચાલુ ખાતું હોય તો પણ બંધ થઈ ગયું છે એમ કહી ચેક પાછા કાઢવા, સરવાળામાં ભૂલો કરવી અને ગ્રાહકો સાથે તોછડાઈથી વાત કરવી એ આ શાખાના કર્મચારીઓનો સ્થાયી ભાવ છે. ન સુધરે એવા રાજ રોગમાં એ ફસાયલી છે.

હવે નાનપુરાના અદુગર મહોલ્લામાં આવેલી વડિલ જેવી સ્ટેટ બેન્કનો કારભાર જુઓ. આમ પણ બેન્કો એના 'લોકરો' અદના માણસને તો આપતી જ નથી પણ જે 'ફિકસ્ડ ડિપોઝીટ'માં નાણાં રોકે તેને જ આપે છે. આવો અલિખિત શિરસ્તો છે. આ બેન્કના સેઇફ ડિપોઝીટ વોલ્ટના લોકરોમાં ઉધઈ થઈ છે અને લોકોના એમાં રાખેલાં અગત્યનાં 'કાગળો' ખાઈ જવાનો ભય ઊભો થયો છે. એ અંગે ફરિયાદ કરવા જનારને કોઈ દાદ મળતી નથી. ઉપલી ઓફિસમાં ફરિયાદ કરો તો પંદર દિવસે જવાબ મળે કે તપાસ થાય છે. તપાસ થાય તે પહેલાં ઉધઈ બધાં જ લોકરોમાં ફેલાઈ જશે અને ઘણાંનું ઘણું ખાઈ જશે તેની ફિકર બેન્કને નથી.

આવી ફરિયાદો તો લગભગ તમામ બેન્કોની શાખાઓમાંથી આવે છે. કદાચ અપવાદરૂપ હોય તો કો-ઓપરેટિવ બેન્કો કે હજી પા-પા પગલાં ભરતી શરૂ થયેલી નવી શાખાઓ. વાત તો એટલે સુધી વણસી ગઈ છે કે અધિકારીઓ લાચાર છે. તમે ફરિયાદ લઈને જાવ સાહેબ [illegible] કર્મચારીઓના [illegible], નાફરમાની, સંઘર્ષણ, પોતાની વ્યથાની આખી રામકથા કહે. વધારેમાં વધારે પોતે ચોપડા મનાવો ભૂલ સુધારી આપે. અધિકારીઓ કર્મચારીઓથી એક તો ભયભીત હોય છે અને વળી પોતાની જ પીડામાં એટલા બધા ગ્રસ્ત હોય છે કે પીડાગ્રસ્ત અધિકારીઓ ગ્રાહકને કોઈ સહાય કરી શકે એમ નથી.

આ બીજી બેન્ક જુઓ. એક ગ્રાહકે બાવીસ હજારનો ચેક આપ્યો. બેન્કે ખાતામાં બાવીસસો ઉધાર્યા. મહિના પછી એ બાકીના પૈસાની ભૂલ સુધારવા દોડધામ કરે છે. એક ગ્રાહકના ખાતામાં ભળતો જ ચેક જમા થયો છે. ગ્રાહક ફરિયાદ કરવા જાય છે. કર્મચારી જવાબ આપે છે, "ચેક જમા જ થયો છે ને" ઉધરાયો તો નથી ને? તમારે શું કામ ચિંતા કરવી?" આમ છતાં અમારા મિત્રોના પડોશમાં રહેતા બેંકના ઉપલા અધિકારીઓને ત્યાં વેપારીઓ ભેટ સોગાદોની, રોજિંદી જરૂરિયાતોની વસ્તુઓની નવાજેશ કરતા જ રહે છે. બેંક મોટા માણસોની થઇ છે. જે રિબાય છે તે નાનાં, વધતા જતાં હિસાબકિતાબમાં થોડીક ભૂલો સ્વભાવિક ગણાય પણ જે કઠે છે તે બેતમા, તોછડાઇ અને હમસચ્ચાઇ.

કોઇ કોલેજને દરવાજે વિદ્યાર્થીઓના ટોળાં ઊભા હોય તેમ એકાદ વાગ્યા પછી બેન્કોને દરવાજે ટોળે વળી ઊભા હોય. ક્રિકેટ મેચો ચાલતી હોય ત્યારે કોલેજોમાં ટ્રાન્ઝીસ્ટરો કોમેન્ટરી મૂકતા હોય તેમ બેન્કના ચાલુ કામકાજે બેન્કના કાઉન્ટરો ઉપર ટ્રાન્ઝીસ્ટરો ચાલુ હોય. આજે કોલેજો અને બેન્કો વચ્ચે તફાવતની રેખા પાતળી થઇ ગઇ છે.

બેન્કોના કર્મચારીઓમાં એક નવું વલણ દેખાય છે. કેટલાક નોકરી સાથે અલગ વેપાર પણ કરતા હોય છે. પોતાની બેન્કોમાં કામકાજ માટે આવતા વેપારીઓની ઓળખાણની ટેકણ લાકડી બનાવી વિવિધ વેપારો કરતાં હોય છે. બેન્કની નોકરી લગભગ સાલીઆણા જેવી જ હોય છે.

પ્રજાજીવનના વ્યવહારના એક અગત્યના ભાગ રૂપે આ વ્યવસ્થામાં જે કોઇ સામેલ થાય છે તેને તોછડાઇનો, અપમાનનો, ગેરવહીવટનો દુ:ખ કર અનુભવ થાય છે. નિયત સમયે બહુ ઓછી બેન્કોનું કામકાજ શરૂ થાય છે. નિયત સમય પહેલાં ઘણી બેન્કો એનું કામકાજ સમેટી લે છે અને કર્મચારીઓ બહાર ટોળે મળી લારી પરની ચા પીવા માંડી બીજી અનેક પ્રવૃત્તિઓ કરે છે. હવે તો બેન્કોમાં કર્મચારીઓની ભરતી પરીક્ષા દ્વારા થાય છે. એમાંથી પછાત વર્ગના અને ગામડાંના ઉમેદવારોને બાદ કરીએ તો શહેરના ઉમેદવારો ઇન્ટરવ્યુ વખતે કોઇ ને કોઇ દબાણનો ઉપયોગ કરતા હોય છે. અને તે વખતે લગભગ આજીજીની સ્થિતિમાં હોય છે. એક વાર નોકરી મળી જાય એટલે ઇન્ટરવ્યુ કરવાના મિજાજમાં આવી જાય છે. અનેક શાખાના [illegible] ભૂલે છે, ભરપટ્ટે કર્મચારીઓ નિમાતા જાય છે. ગામડાંની પ્રજાના કલ્યાણની અનેક વાતો કાગળ ઉપર થાય છે, ડિસેમ્બર મહિનો આવે એટલે અધિકારીઓ પોતપોતાના 'ટાર્ગેટ' પૂરાં કરવા બહાવરા બની દોડાદોડી કરે છે. પણ રોજિંદા વ્યવહારમાં પોતાનાં જ નાણાં લેવા જનારને અપમાન વેઠવા પડે, કલાકો સુધી રાહ જોવી પડે અને કડવાશ લઇ પાછા વળવું પડે એનો કોઇ ઉપાય કોઇને જડતો નથી. એટલે જ અમે કહીએ છીએ બેન્કોની કાર્યક્ષમતાનો નાભિશ્વાસ ચાલે છે.

છદ્મવેશી શોષણખોરી:

ભારતમાં શ્વેતક્રાંતિના ખૂબ ગુણગાન ગવાયા છે. અંગ્રેજીમાં એને 'ઓપરેશન ફ્લડ' કહીને વખાણવામાં આવે છે. ભારતમાં દૂધની રેલમછેલ થાય અને ડેરી ઉદ્યોગ ફૂલેફાલે એટલે યુરોપિય, ઇકોનોમિક કમિશન તરફથી ડેરી-ઍઇડ આપવામાં આવે છે. આના સંદર્ભમાં ઇન્ડિયા કમિટિ ઓફ નેધરલેન્ડઝ તરફથી અનેક પત્રિકા પ્રગટ થઇ છે. નેધરલેન્ડઝની આ ઇન્ડિયા કમિટિ એક બિનસરકારી મંડળ છે અને એના ઉદ્દેશો ભારત અને નેધરલેન્ડઝ વચ્ચેના સંબંધો વિકસાવવા અને ભારતની આર્થિક, સામાજિક અને સાંસ્કૃતિક પ્રગતિનો નેધરલેન્ડઝના લોકોને ખ્યાલ આપવાના છે. નેધરલેન્ડઝ ડેરી ઉદ્યોગની પ્રગતિ માટે ખૂબ પ્રસિધ્ધ દેશ છે. નેધરલેન્ડઝ'ના રાણી અને રાજકુમાર ભારતની મુલાકાતે આવી ગયા અને એ ટાણે આ પત્રિકા વિશે જાણવું રસમય થઇ પડશે.

આ કમિટિએ પ્રગટ કરેલી પ્રત્રિકાએ ભારતમાંની આ શ્વેતક્રાંતિની કડક આલોચના કરી છે. ઇ.ઇ.સી તરફથી જે ડેરી મદદ મળે છે તેનાથી ગરીબ અને મધ્યમ વર્ગસુધીના લોકોને પરવડે એવા ભાવે દૂધ પહોંચવાને બદલે સહકારી મંડળીઓને નામે ધનાઢય ખેડૂતોનો એક આખો વર્ગ ઉભો થયો છે. આ સહકારી મંડળીઓ આલીશાન અને વાતાનુકૂલિત ખંડોમાં બેસે છે અને દૂધના ભાવો પર પકડ જમાવી નાના ખેડૂતોનું શોષણ કરે જ છે. તો બીજી બાજુ દૂધના ભાવો એટલા ઊંચા રાખે છે કે નીચલા વર્ગને દૂધ પરવડતું નથી. એને કારણે ડેરી-ઍઇડનો મહત્વનો આશય વિફળ થાય છે. વળી જે લોકો દૂધનું ઉત્પાદન કરે છે એમને પણ ગમતા વાળા ભાવો મળતા નથી. સહકારી મંડળીને નામે એક નવી ઇજારાશાહી ઊભી થઇ છે તેનો આ પત્રિકામાં વિરોધ કરવામાં આવ્યો છે.

આ પત્રિકામાં બીજી એક મહત્વની વાત એ કરવામાં આવી છે કે મોટી મોટી ડેરીઓ દૂધની આડપેદાશો ઉપર

સાંધણ પા.: ૮

વધાર ધ્યાન આપી માખણનું, મિઠાઇનું, ચોકલેટનું ઉત્પાદન તો કરે જ છે પણ બાળકોને માટે 'બેબીફૂડ'નું ધૂમ ઉત્પાદન કરે છે. 'બેબીફૂડ' માટે મોટી મોટી જાહેરાતો આપે છે અને મબલખ ખર્ચ કરે છે. માતાનું દૂધ સ્તનપાન દ્વારા બાળકને માટે આરોગ્યપ્રદ છે એ વાત જ્યારે સુધારેલા અને વિકસિત દેશો પણ સ્વીકારતા છે ત્યારે 'બોટલ ફીડ' અને બેબીફૂડને નામે ભાર વિપરિત અને ખર્ચાળ પધ્ધતિ ઘુસાડાય છે. આ અમુલ જેવી મંડળીઓ જવાબદાર છે. 'બોટલ ફ અને 'બેબીફૂડ'ના ઉત્પાદનમાં પણ દૂધ વપરાઇ જાય એટલે જરૂરીયાત મંદો સુધી પહોંચતું નથી. 'બેબીફૂડ'ના ઉત્પાદનને અટકાવવાનો અનુરોધ પણ પત્રિકા કરે છે.

આપણે 'સંકર ગાય' અને 'સંકર ભેંસ'ને ઉત્પાદનના વિકાસનું એક અગત્યનું અંગ ગણ્યું છે. કમિટિ કહે છે કે યુરોપના દેશોમાં સંકરવાળી ગા ભારતના વાતાવરણમાં વધારે જીવી શકતી નથી. એ ખોરાક પણ વધારે જોઇએ. અને વધારે ખોરાક પુરવઠામાં નબળા ખેડૂતો બરછટ ધાન્ય આ ઢોરો ખવરાવી દેતા હોવાથી અનાજની તંગી ઊભી થાય છે આ સંકરગાયના નરવંશજ બળદ તરીકે કામ નથ આવતા એટલે પણ દેશને ખોટ જાય છે. વળા ભાર ખોળની નિકાશ કરે છે. અને યુરોપના દેશોને ભારતનો ખોળ સસ્તો પડતો હોવાથી ખરીદે છે. પરિણામે ખોળ જેવુ પોષણક્ષમ ખાદ્ય ભારતમાં ઢોરોને મળતું નથી.

આખી પત્રિકા આંખ ઉઘાડનારી છે. ડેરી-ઍઇડને નામે યુરોપના દેશો ભારતનું આડકતરી રીતે શોષણ કરે છે. ગરીબોને દૂધ મળતું નથી. ધનાઢયો માટે દૂધની

[illegible]
ઉત્પન્ન થાય છે. સકર ઢો
નથી એ કોઇને દેખાતું ન
રેલમછેલ વાળા દેશને શો
ડેરી-ઍઇડ ઉપર અવલંબ
વધતું જાય છે. એની સાં
લોકમત જાગૃત થવો જે